

УДК 72.036

Аспірант Діденко К. В.,

Науковий керівник доктор арх., професор О.П. Буряк

Кафедра Основ архітектури

Харківського національного університету будівництва та архітектури

ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК «СЛОВО» (1927-1930)

Анотація. Стаття присвячена житловому будинку для літераторів «Слово», який було зведено у Харкові в 1927-1930 рр. на вул. Культури, 9, за проектом арх. М. І. Дашкевича. Проектування та зведення будинку розглядаються в контексті соціально-культурних змін і тенденцій в житловому будівництві столичного Харкова. Описується архітектурно-планувальне рішення будівлі, наведено оригінальні креслення проекту.

Ключові слова: Будинок «Слово», архітектурно-планувальне рішення, житловий будинок, житлове будівництво.

Вступ

Актуальність. Інтерес до організації житлового будівництва в столичний період розвитку Харкова (1917-1934) пов'язаний з актуальними проблемами, що виникають у ході реконструкції міського центру, зокрема, з реконструкцією і диверсифікацією житлового фонду. Проектування у сформованому міському середовищі вимагає виявлення цінних історичних об'єктів і знання історичних умов, в яких вони створювалися. Проектування та будівництво будинку «Слово» – один з найяскравіших епізодів архітектурної життя столичного Харкова.

Постанова мети. Описати в контексті соціально-культурних і політичних змін і подій в архітектурному житті столичного Харкова історію будинка «Слово». Проаналізувати архітектурно-планувальне рішення будівлі, спираючись на оригінальні проектні креслення; на основі натурного обстеження і фотофіксації, а також інтерв'ю зі старожилами будинку, виявити зміни, внесені в проектне рішення в ході будівництва.

Характер проблеми. У наші дні в історичній частині міста ведеться активне будівництво, реставрація та реконструкція будівель. Але при цьому приділяється недостатньо уваги вивченню історії та виявленню архітектурної цінності існуючої забудови. Це призводить до помилок при впровадженні нових об'єктів, а реставрація та реконструкція часом знищує найцінніше. Знання історії архітектурних об'єктів і розуміння соціально-культурних та політичних умов, в яких вони створювалися, необхідне для переосмислення підходів до проектування в історичному середовищі.

Матеріали і методи дослідження. У ході роботи систематизовано і використано значний обсяг краєзнавчих публікацій, проектних та ілюстративних матеріалів, періодики, оригінальних документів з архівних фондів Харкова і приватних колекцій. Основним методом дослідження став комплексний метод історико-генетичний та структурно-типологічний методи, які спираються на виявлення та упорядкування фактичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Житловий будинок «Слово» був побудований для Спілки письменників на вул. Культури, 9 за проектом архітектора М. І. Дашкевича. Розробка і реалізація проекту здійснювалися в 1927-1930 рр. ін-том «Укргражданстрой» на кошти літераторів, членів житлового кооперативу «Слово».

1. Житлове будівництво в Харкові починає розвиватися тільки з початку 1920-х рр. Першою спробою пом'якшення дефіциту у Харкові стало будівництво житлових селищ на околицях міста, заснованих на принципах «міста-саду». Зводилися вони поблизу від промислових підприємств і отримали назву «робочих селищ». Малоповерхова забудова велася поквартально. З'являються селище на Лисій горі з одноповерховими збірними дерев'яними будиночками, побудованими харківськими філіями московської контори «Стандартстрой», під назвою «Червоний Жовтень» з вулицею «Новий побут», селище в районі Баварії і три селища від найбільших машинобудівних заводів Харкова два по Московському проспекту, третій по Плеханівській вулиці. У 1922-1924 рр. будувалися будинки в 1-2 поверхи. А у 1924-1926 рр. почали зводити будинки у 3-4 поверхи. Прикладом подібного типу житлових будинків може послужити селище ім. Артема на південно-східній стороні міста, побудованому в другій половині 20-х років, де споруджувалися 3-4 поверхові секційні будинки (архітектори М.А. Зеленін, В.І. Богомолів, І.Г. Таранов-Білозеров).

В середині двадцятих на Толкачовці побудували будинок-комуну за проектом архітектора В. Троценко.

У другій половині 1920-х рр. почалося будівництво житлових будинків з кількістю поверхів від 4-х і до 6-7-х. У 1927-1930-х рр. розгорнулося будівництво житлових комплексів з культурно-побутовим обслуговуванням, т.зв. «Житлових комбінатів» і «Будинків-комун».

Зведення будинка «Слово» відбувалося у дуже цікавий період, в останній третині 20-х рр., у найбільш насичені подіями в архітектурному житті роки. Це були останні п'ять-сім років столичного періоду, який продовжувався з 1917 по 1934 рр.. Під кінець 1920-х рр. зросло значення Харкова не тільки як адміністративного та освітнього, а й як народногосподарського центру, що

викликало значне зростання населення. З 285 тис. осіб в 1920 р. кількість жителів до 1927 р збільшилася до 423 тис., в місті загострилася житлова проблема.

Нове житлове будівництво в столиці було диференційовано відповідно до соціального статусу, з професійними та галузевими підрозділами. Особливі житлові будинки було побудовано для членів ЦК партії, для працівників Раднаркому – радянського уряду України, для старих членів партії і т.п., у тому числі для членів Спілки письменників України – будинок «Слово».

Будинки для «комуністичної еліти», як правило, розташовувались у центральній частині міста, їх було обладнано електричними ліфтами; у кожній квартирі були кухня, санвузол і ванна кімната, а в деяких були кімнати для прислуги (наприклад, в Будинку фахівців (пр. Правди, 7, арх. Л. Лемиш, 1934-1936). Квартири, здебільшого, були трьох-п'ятикімнатні. У будинку «Комунар», побудованому для членів Раднаркому і вищих функціонерів уряду (вул. Гіршмана, 17, арх. А. В. Лінецький, 1929-1930), був такий елемент сучасної розкоші як електричний ліфт. У чотириповерховому будинку для членів Президії ЦК партії (вул. Красіна, 5) були такі зручності як сходи чорного ходу і чисто радянське додавання: замість консьєржки в кожному під'їзді був влаштований пост міліцейської охорони, який зберігся і донині.

Житлові комплекси для працівників заводів і фабрик було розташовано на віддалі від центру, поблизу від місця роботи мешканців, і мали більш скромні характеристики. Наприклад, ЖБК «Червоний промінь» побудував комплекс житлових буди для робітників ХЕМЗа на Московському проспекті 191-193. Будинки комплексу не мали ліфтів, квартири там, в основному, двокімнатні і з більш скромними площами і висотою стель (до 3 м). У будинках житлового комбінату «Новий Харків» навіть не у всіх квартирах були повноцінні кухні і ванні, так як на території комплексу передбачалося створення мережі культурно-побутового обслуговування, яка компенсувала б недолік зручностей в квартирах.

2. Будинок «Слово» в архітектурі цього періоду займає особливе місце. Його також можна віднести до будинків для «комуністичної еліти», але особливий контингент мешканців і те, що його було побудовано на кошти літераторів, роблять будинок унікальним. Хоча будинок називався «будинком для літераторів», в ньому, поряд з письменниками і поетами, проживали також представники інших творчих професій (художники, скульптори та ін.).

Є ще й цікава історія про яку розповідається у книзі С. Цалика і П. Целігея «Таємніці письменницьких шухляд», про те, як грошей, зібраних майбутніми мешканцями не вистачило на те, щоб добудувати будинок. Тоді від імені житлового кооперативу «Слово» було написано листа у Москву, Сталіну, з проханням виділити гроші на будівництво будинку. Послали з листом до столиці

письменника Остапа Вишню. Вишня приїхав у Москву, відніс листа з проханням за адресою, і після зупинився в готелі, став чекати відповіді. Увечері в двері його номера постукали і, коли Остап Вишня відкрив двері, то побачив перед собою великого високого чоловіка. Той сказав, що він від Йосипа Віссаріоновича, і дістав пістолет <...>. О. Вишня подумав, що прийшла його остання година, але <...> чоловік поклав пістолет на стіл, зазначивши, що це для безпеки Вишні - хіба мало хто зустрінеться, може, потрібно буде себе захистити <...>, і поклав на стіл пакет з грошима! Завдяки цьому будинок «Слово» вдалося добудувати.

3. Будинок «Слово» був побудований, як вже згадувалося, за проектом архітектора старшого покоління М. І. Дашкевича на розі вулиць Культури і Галана. Північно-східний фасад звернений на вул. Культури, а Південно-східний на вул. Галана (рис.1). Розробка і нагляд за реалізацією проекту здійснювалася в 1927-1930 рр. інститутом «Укргражданстрой». У плані будівля нагадує друковану букву С. Висота будинку п'ять поверхів, в ньому п'ять під'їздів, 66 квартир, по три-чотири кімнати в кожній. За проектом увесь будинок слід було обладнати електричними ліфтами, це відразу втілено не було[11] електричні ліфти було встановлено пізніше лише в декількох під'їздах. А ось передбачених у проекті солярій з душами над п'ятим поверхом був здійснений [17].

Будівля після зведення виглядала трохи інакше, ніж сьогодні. Завершення над північно-східним і південно-західним кутами, які видно на кресленні головного фасаду (рис. 2), на жаль, не збереглися.

Проектне рішення кутових секцій і центральній частині фасаду (рис. 1) в ході будівництва було змінено. У кутових секціях спочатку було заплановано три ряди вікон, а при реалізації кількість вікон скоротили до двох. Можна припустити, що міжкімнатну перегородку розташували посередині, до цього її було зрушено вліво і кімнати були різні по площі (рис. 3). У центральній частині фасаду за проектом передбачалося два вікна, при реалізації їх стало три (рис. 2, 3). Здвоєні віконця з обох сторін головної частини належать двом різним квартирам за стиком цих вікон знаходиться міжквартирна перегородка, що можна побачити на поверхових планах (рис. 3).

Північно-східне крило будинку було здійснено без змін (рис. 4). На північний схід виходять вікна двох трикімнатних квартир. Первісне проектне рішення і реалізований більш пізній варіант фасаду по вул. Культури, відрізняються наявністю невеликих балконів, звернених на північний схід (рис. 4). Планів, відповідних реалізованому рішення, в харківських архівах виявити не вдалося. Не знайдені поки і креслення південно-західного фасаду. Судячи з планів, він залишився без змін.

Незважаючи на коригування початкового архітектурного рішення, закладене в проєкті кількість кімнат в квартирах було збережено. У бічних секціях в кімнатах, що виходять на вулицю Галана, виявилось замість двох вікон по одному; в центральній же частині, в чотирикімнатних квартирах, кількість вікон з одного збільшилася до двох (рис. 2). Завдяки тому, що рельєф місцевості знижується на північний схід, з'явилася можливість додатково розмістити в цокольному поверсі одну чотирикімнатну і три трикімнатні квартири (рис. 3). Саме це й дало можливість передбачити ліфти в першому і другому під'їздах. В іншій частині напівпідвалу за проєктом розташовувалися котельня з допоміжними приміщеннями та комори мешканців, що так само є характерною особливістю тієї епохи. У ванні кімнати та санвузли в будинку попадає сонячне світло, вікна кухонь та санвузлів звернені у двір і на тильний фасад (рис. 5).

У бічних крилах будівлі розміщуються трикімнатні квартири, а в центральній частині і кутових обсягах чотирикімнатні. Під'їзди будинку наскрізні, тому площа квартир першого поверху (близько 15 м²), менше, ніж в квартирах типових поверхів (18-19 м²), при однаковій кількості кімнат.

4. Конструктивне рішення будинку цілком традиційно. Будинок «Слово» має поздовжні і поперечні несучі стіни з цегли. Будівля зведена «в формах, що займають проміжне місце між модерном і конструктивізмом» [9].

На розрізі по сходовій клітці (рис. 5) видно, що міжповерхові перекриття всіх поверхів виконано з монолітного залізобетону по металевих балках (в той час найчастіше, з міркувань економії, із залізобетону виконувалося тільки надпідвальне перекриття). У будинку досить високі поверхи 3.28 м у світлі (рис. 5).

5. Спогади мешканців. Український поет В. Куліш згадує: «Квартиру було влаштовано так, що ви заходили в невеликий передпокій, з якої був вхід в кожную кімнату. У кожній квартирі була вбиральня, кухня з невеликою піччю, яку потрібно було топити вугіллям або дровами. У будинку було центральне опалення. На кожному поверсі було по дві-три квартири. Наприклад, в першому і п'ятому під'їзді на кожному поверсі було по три квартири, а в другому, третьому і четвертому - тільки дві. У кожній квартирі був один балкон. В середині по два балкона <...>. У роки гострої житлової кризи столиці «Слово» нам здавалося дивом. Після тісноти комунальних квартир, вбиралень у дворі і т.д., «Слово» можна було назвати люксом» [8].

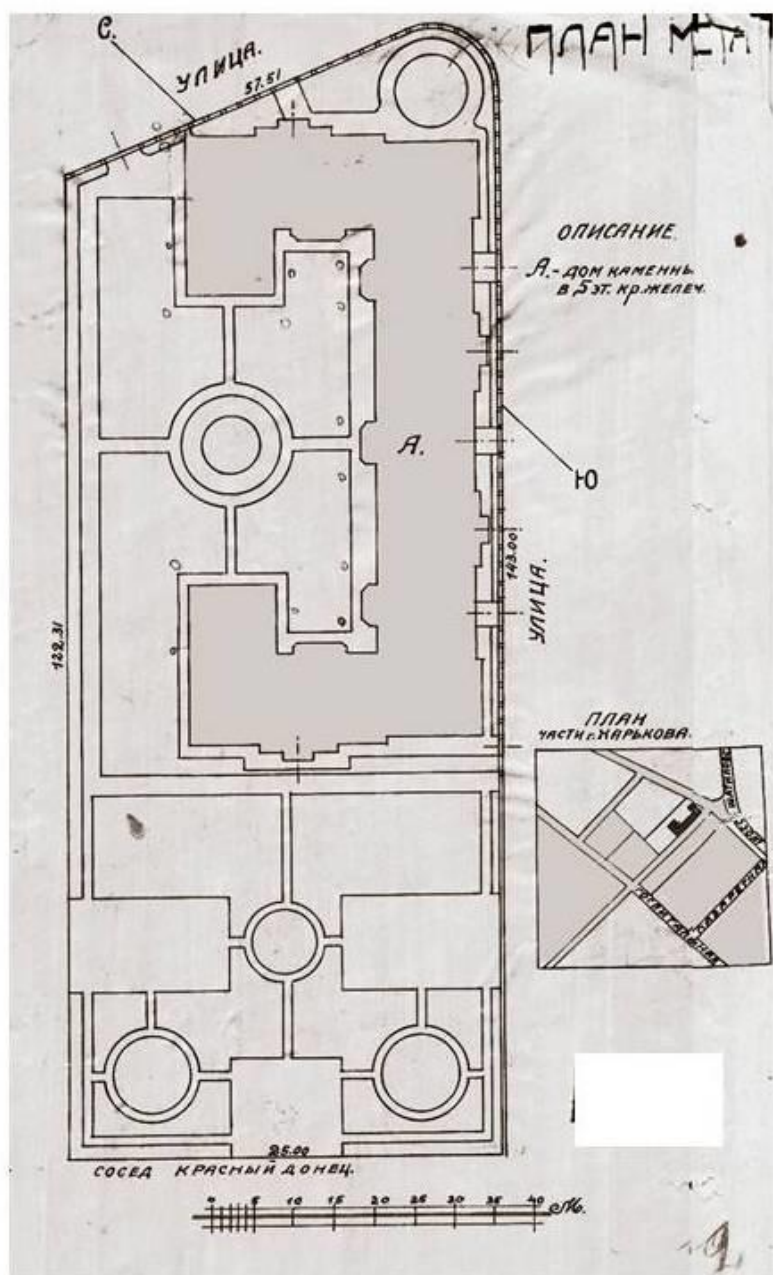
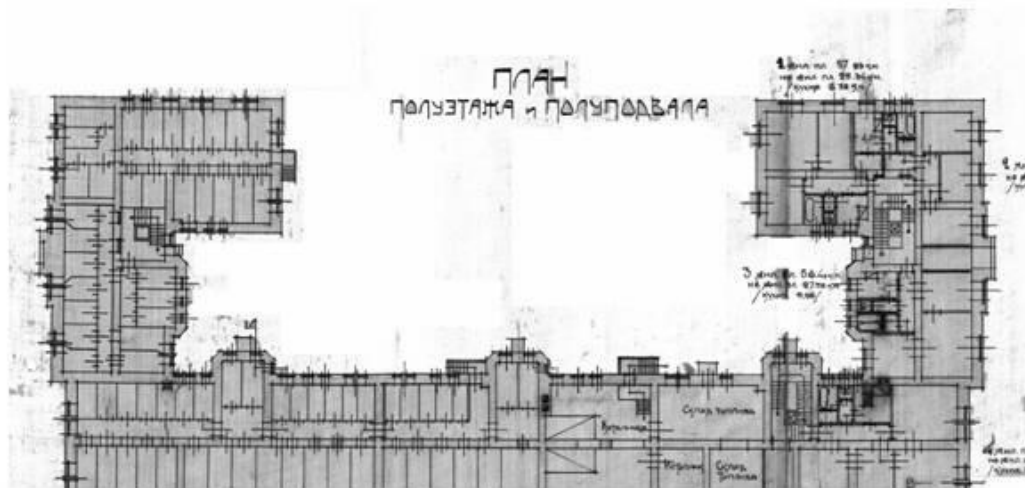

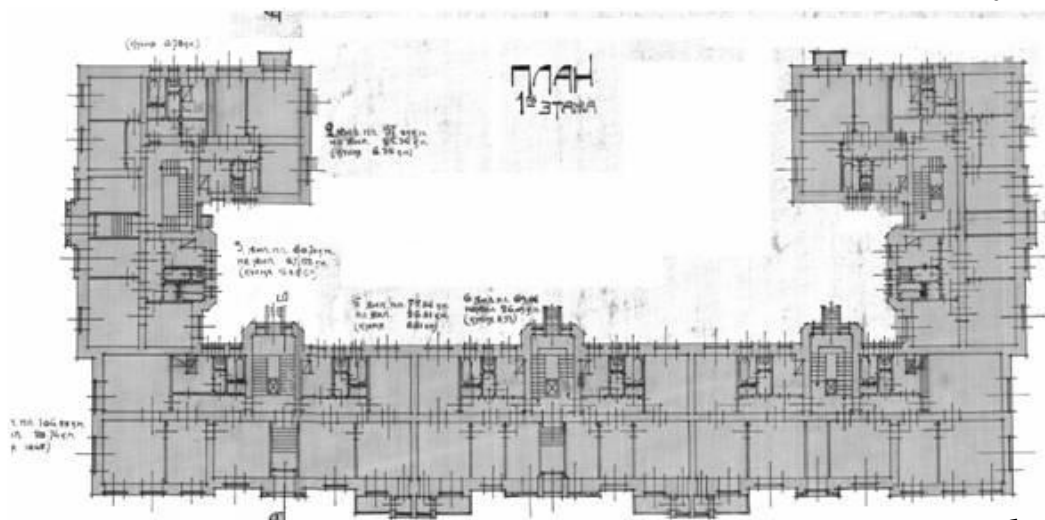
Рис.1 Генеральный план (креслення).

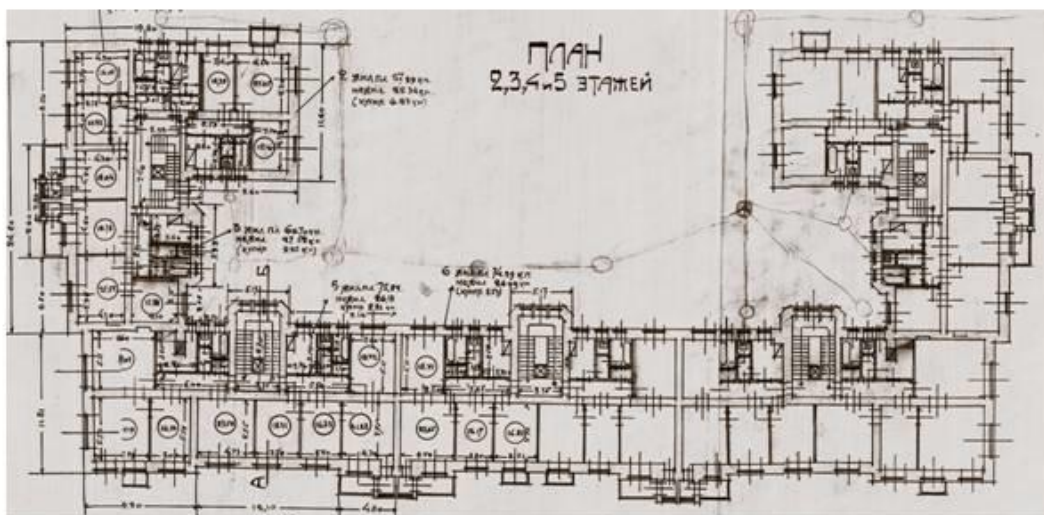
Рис.2. а) Головний фасад (креслення); фотофіксація головного фасада будинка «Слово»: б) з Південного Заходу; в) з Північного Сходу; г) з центральної частини.

а

б

в

Рис.3. Плани (креслення): а) напівпідвалу та на півповерху; б) першого поверху; в) типового поверху.

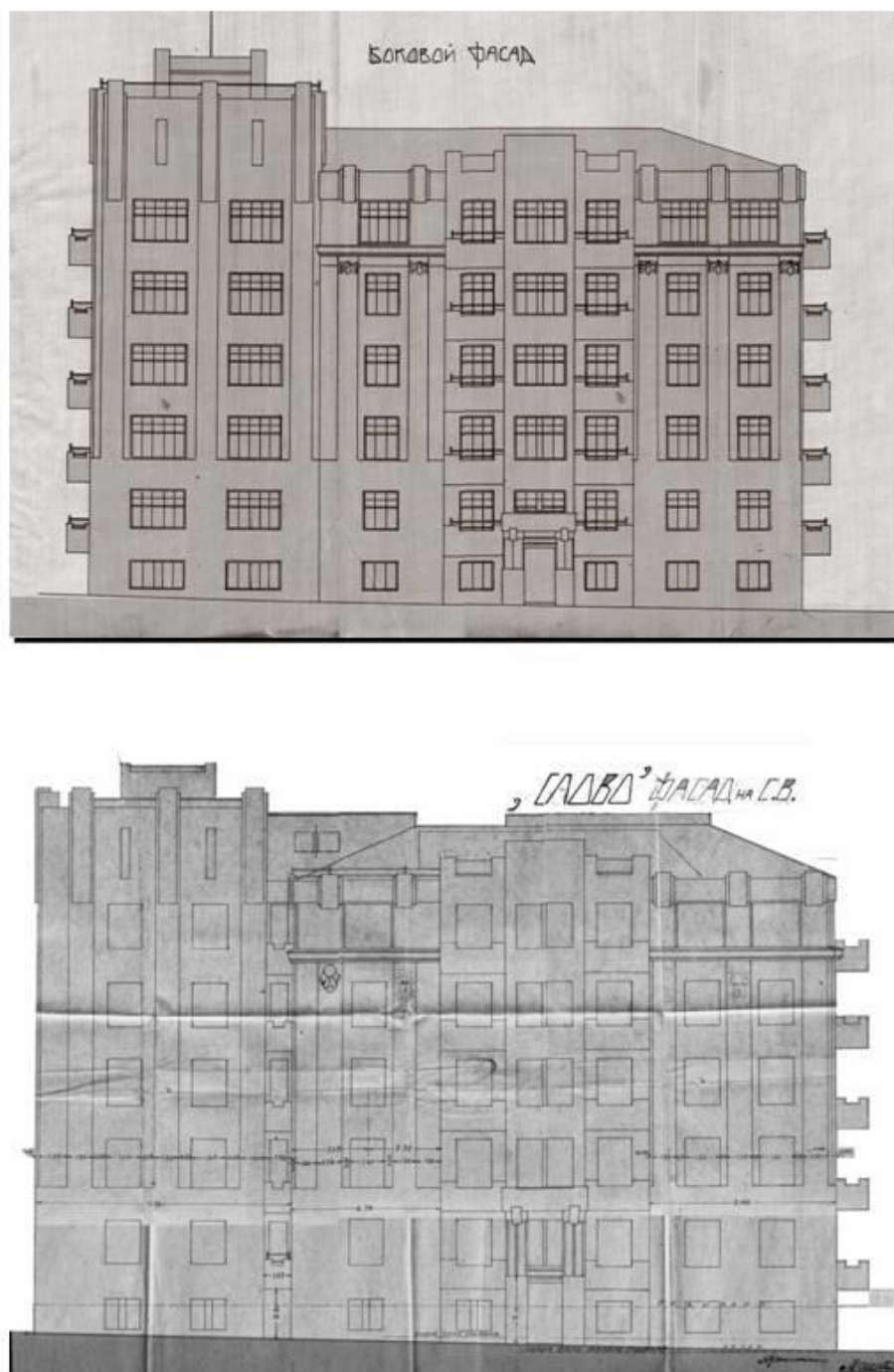
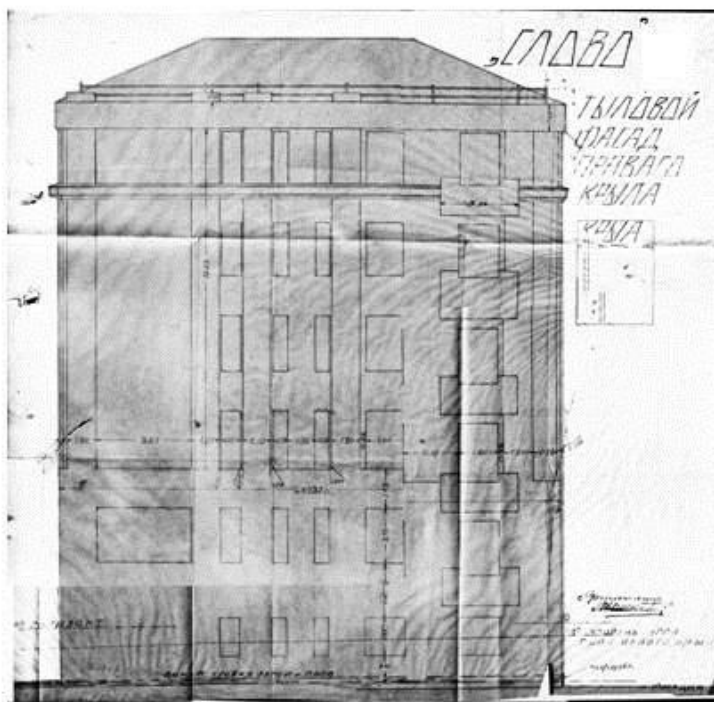
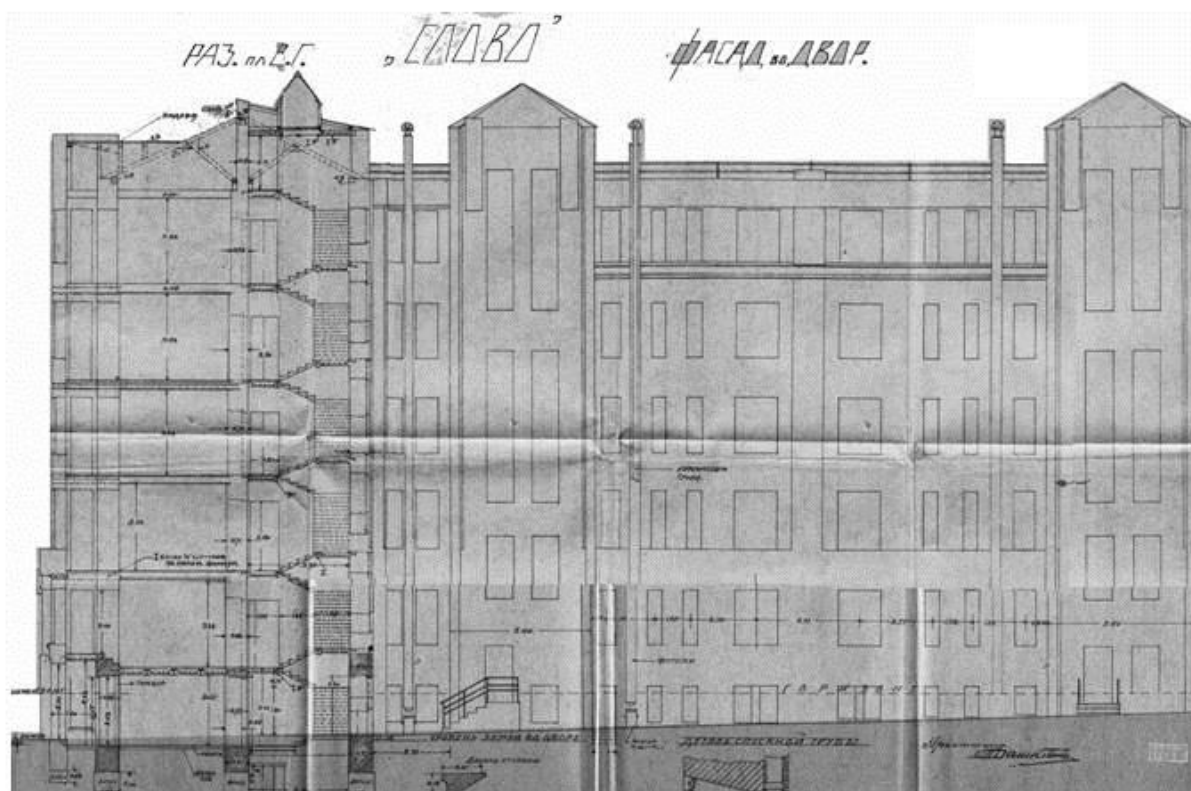

Рис.4. Варіанти бічного фасада (креслення), що дивиться на вул. Культури.

а

б

Рис. 5. а) Тиловий фасад (креслення); б) фасад у двір (креслення) із розрізом по сходовій клітці правого крила будинку, першого під'їзду.

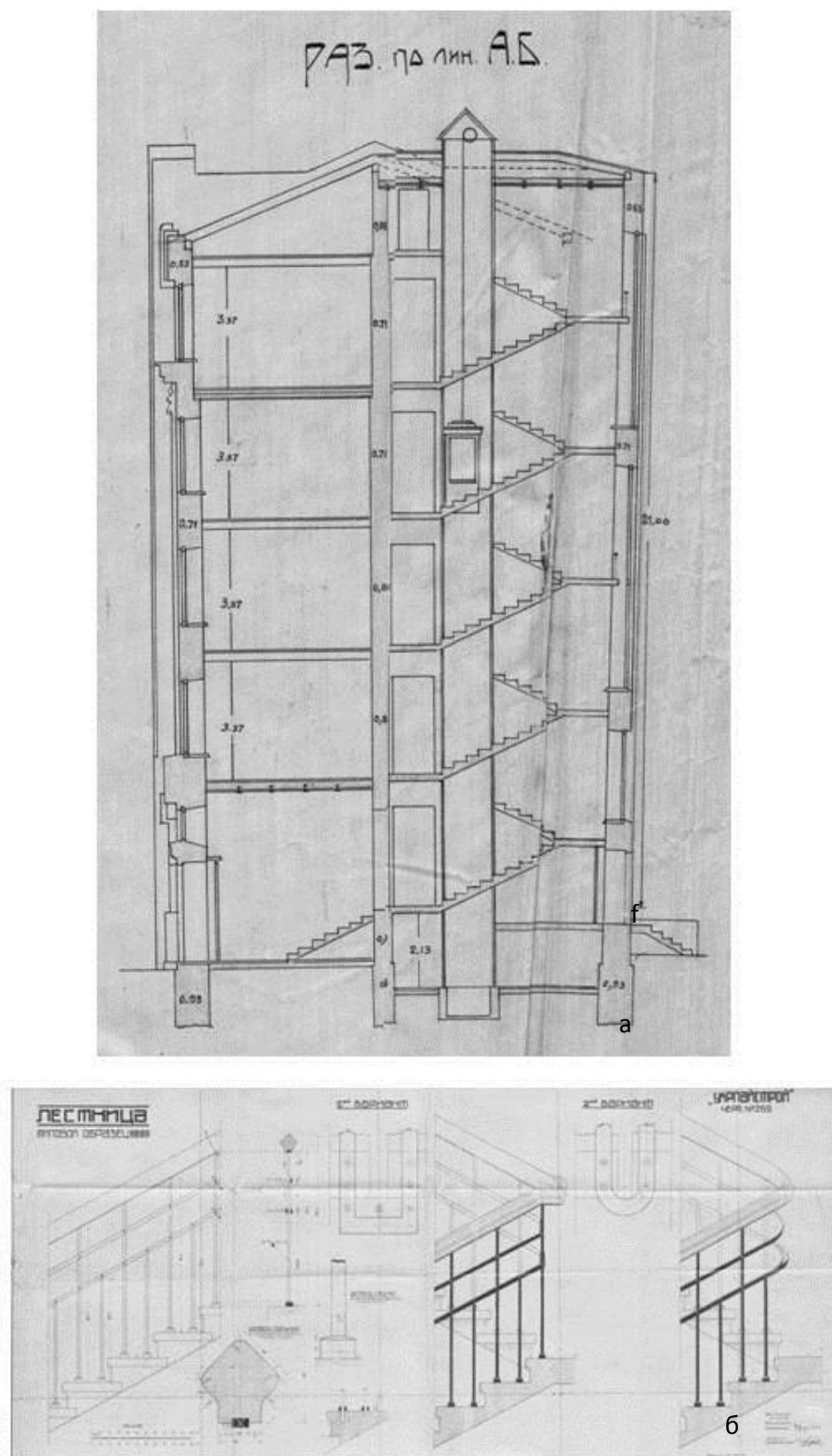

Рис.6. а) Розріз по сходовій клітці четвертого під'їзду; б) варіанти огородження сходових маршів (креслення).

Висновки.

У період, коли було зведено будинок «Слово», нове житлове будівництво було чітко диференційовано відповідно до соціального статусу, професійних та галузевих підрозділів, відображаючи соціальне розшарування радянського суспільства, що формувалося. Архітектурний вигляд і комфортність житла, близькість до центру безпосередньо залежали від статусу його мешканців.

Архітектура будинку для літераторів відображала високий соціальний статус контингенту мешканців. У квартирах були просторі холи-вітальні, звідки окремі входи вели у кожную з трьох або чотирьох кімнат; просторі кухні, роздільні санвузли з ванними, солярій з душами на даху будівлі і, нарешті, передбачені проектом електричні ліфти (рис.6). В ході будівництва в початковий проект було внесено незначні корективи, що стосувалися числа вікон в кімнатах і розташування міжкімнатних перегородок. А після закінчення будівництва все ж таки встановили ліфти, хоч і не в усіх під'їздах.

У 1934 р. після переведення столиці до Києва, розвиток Харкова стало сповільнюватися, будівельна активність помітно зменшилася. Ієрархія і клановість суспільства і надалі продовжували відображатися на архітектурних рішеннях житлових комплексів, як до Великої Вітчизняної Війни, так і 20 років по тому, аж до середини 60-х рр. Період, коли Харків був столицею Української РСР, дав потужний поштовх розвитку міста. Було зведено багато найважливіші архітектурні комплекси, в тому числі й значна кількість житлових будівель, одним з яких був будинок «Слово», побудований для харківських літераторів.

Подяки: Автор висловлює вдячність доц. М.М. Красикову за допомогу у пошуку матеріалів, а також своєму науковому керівнику проф. А.П. Буряку за активне сприяння у написанні статті.

Література.

1. Бондаренко Б.А. Кам'яний літопис. Історія містобудування та архітектура Харкова. (Путівник. Изд. 2-е, доп. І перероб.). – Х.; Прапор, 1978. – С. 29.
2. Брумфілд У., Рубл Б. Три квадрата, Житло в Росії: вік XX, Архітектура та соціальна історія; Москва, 2002. – 192 с.
3. ДАХО, Р-1 777, оп. 2, д.94.
4. ДАХО, Р-1 777, оп. 2, д.121.
5. ДАХО, Р-1 777, оп.2, д.184.
6. ДАХО, Р-1777, оп.2, д. 192.
7. Красовицький Б.М. Столичний Харків місто моєї юності.-2-е изд., Испр. и доп. – Харків: Фоліо, 2004. –111с.

8. Куліш В. Слово про будинок «Слово». – Торонто: «Гомін України», 1966.
9. Лейбфрейд Олександр Юрійович А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харків. Від фортеці до столиці: Нотатки про старому місті. – Харків: Фоліо, 2001. – 335 с.
10. Меєрович М.Г. Покарання житлом: житлова політика в СРСР як засіб управління людьми (1917 - 1937 рр.) – М.: Російська політична енциклопедія (РОССПЕН); Фонд Першого Президента Росії Б.М. Єльцина, 2008.
11. Слобожанський край. - 2012. - 31.03. - «Слово про будинок «Слово».
12. Тиц О.О., Шпара П.Є. Харків: архітектурно-історичний нарис. – К: Будівельник, 1983, 230 с., іл.
13. Харків: Архітектура, пам'ятки, новобудови: Путівник / 2-е вид., Испр. і доп. – Х.: Прапор, 1987. – 151 с., іл.
14. Харків: крат. довід. КН. [А.П. Голіков, Г.К. Андрєєва, І.А. Алфьоров та ін.]. - 2-е вид. Доп. – Х.: Прапор, 1978. – 334 с., Іл.
15. Харківський пролетар – 1927. – 6 квітня
16. Харківський пролетар – 1927. – 23 квітня
17. Цалик С., Целигей П., «Таємниці письменницьких шухляд», Дитективна історія України лит.2-изд, Київ, - Наш час, 2011.
18. ЦДАНТУ, 1-24-6-7
19. ЦДАНТУ, 1-24-7-2 (3, 7, 11, 12, 16,19)

Аннотация.

Статья посвящена жилому дому для литераторов «Слово», который был построен Харькове в 1927-1930 гг. на ул. Культуры, 9, по проекту арх. М.И.Дашкевича. Проектирование и возведение дома рассматриваются в контексте социально-культурных перемен и тенденций в жилищном строительстве столичного Харькова. Описывается архитектурно-планировочное решение здания, приведены оригинальные чертежи проекта.

Ключевые слова: Дом «Слово», архитектурно-планировочное решение, жилой дом, жилищное строительство.

Summary.

The article is devoted to the dwelling house for writers «Slovo» («Word»), which was built in Kharkov in 1927-1930. on the street. Cultures, 9, according to the project architect. M.I. Dashkevich. Designing and erection of the house are considered in the context of socio-cultural changes and trends in the housing construction of the capital Kharkov. The architectural and planning solution of the building is described, the original drawings of the project are given.

Key words: House "Slovo", architectural and planning solution, residential building, housing construction.